

ZDENĚK KOLÁŘ A KOLEKTIV

VÝKLADOVÝ
SLOVNÍK
Z PEDAGOGIKY

583 VYBRANÝCH HESEL

výchova • cvičebnice • cvičení • činná škola • činnost • čítanka • daltonský plán • defektologie • demotivace • deprivace • descolarizace společnosti • determinace • dědičné znaky • dědičnost • dějiny pedagogiky • děkan • dětské organizace • dětské pojetí (učiva) • dětské vesničky SOS • dětský domov • diagnostika • diagnóza • dialog • didaktický • didaktika • didaktizace • diferenciacie • diplomová práce • disertační práce (rigorózní práce) • diskuse • dispozice • distanční studium • docent • doktor • doktor honoris causa (dr.h.c.) • doktorský studijní program • domácí úkol (cvičení) • domácí vzdělávání • domov mládeže • dospělý • dovednosti • družina (školní) • edukace • edukační • egocentri • GRADA® • (ve vzdělávání) • emoce • emocionální • emoční • empatie • encyklopedismus • endogenní • esencialismus • etický • etika • etopedie • evaluace • examinátor • exemplární učení (vyučování) • exkurze • exogenní • experimentální pedagogika • experimentální škola • explanativní • exteriorizace • externí • extrovert • facilitátor • fakulta • fakultativní • fakultní • feminizace školství • filozofie výchovy • financování škol • flexibilní • freinetovské školy • frontální vyučování • frustrace • funkcionální působení

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována ani šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude **trestně stíháno**.

Vydání odborné knihy schválila Vědecká redakce nakladatelství Grada Publishing, a.s.

Publikace s názvem *Výkladový slovník z pedagogiky* vznikla v souvislosti s řešením grantového projektu GAČR s tématem „Autorita a proměny jejího pojetí v edukačním prostředí“ (reg. č. P407/10/0796)

Autorský kolektiv:

Vedoucí autorského kolektivu: prof. PhDr. Zdeněk Kolář, DrSc.

doc. PhDr. Věra Raudenská, CSc.

PhDr. Jana Rymešová, CSc.

doc. PhDr. Renata Šikulová, PhD.

prof. PhDr. Alena Vališová, CSc.

Zdeněk Kolář a kolektiv

Výkladový slovník z pedagogiky

583 vybraných hesel

TIRÁŽ TIŠTĚNÉ PUBLIKACE:

Vydala Grada Publishing, a.s.

U Průhonu 22, 170 00 Praha 7

tel.: +420 234 264 401, fax: +420 234 264 400

www.grada.cz

jako svou 4983. publikaci

Recenzoval: doc. PaedDr. Stanislav Bendl, Ph.D.

Odpovědná redaktorka Helena Varšavská

Sazba a zlom Antonín Plicka

Návrh a zpracování obálky Antonín Plicka

Počet stran 192

Vydání 1., 2012

Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a.s.

© Grada Publishing, a.s., 2012

ISBN 978-80-247-3710-2

ELEKTRONICKÉ PUBLIKACE:

ISBN 978-80-247-7206-6 (ve formátu PDF)

ISBN 978-80-247-7209-7 (ve formátu EPUB)

Obsah

Úvodem	7
Heslář	9
Použitá a doporučená literatura	191

Úvodem

Předkládáme vám, vážení čtenáři, odbornou publikaci, která je vedena autorskou snahou podat přehledně, stručně a srozumitelně výklad důležitých pedagogických pojmů. Do slovníku zařazujeme především ty pojmy, kategorie a terminologii, které jsou v současné pedagogické literatuře často používány, které jsou ale stále předmětem polemik, diskusí i pochybností. Mnohé z těchto pojmů jsou často různými autory a pedagogickými směry i rozdílně interpretovány. Pojmová neujasněnost, a to nejen v oblasti věd o výchově, je fenoménem současné doby. I v pedagogických vědách je nejednoznačná interpretace pojmů mnohdy ovlivněna různými koncepcemi výchovy a vzdělávání, různými světonázorovými a metodologickými pozicemi autorů, kteří je používají. Pedagogické pojmy vyjadřují v podstatě velice bohatou realitu spojenou s výchovou a vzděláváním, realitu, která je nesmírně dynamická, objevuje se v ní stále něco nového, nové souvislosti, nové determinace, nové aplikace obecnějších souvislostí. I pedagogice blízké vědy přinášejí nová poznání, která může pedagogická věda využívat, a to společně s terminologií těchto věd.

Jsme si vědomi, že žádný pedagogický slovník nemůže pojmut pedagogickou terminologii v jejím komplexu. Stále se totiž hledají, objevují, promýšlejí, přehodnocují a aplikují inovace již tradičních pojetí. Pole, do něhož vstupuje pedagogika, se rozšiřuje na nové oblasti, nově se konstruují názory pod vlivem stále hlubšího poznávání výchovy a vzdělávání. Objevují se moderní metodologické i metodické přístupy, inovativní trendy. Metody výzkumné práce v pedagogických vědách umožňují realizovat snahy o aplikaci v nejširším výchovném prostředí. Dynamika vývoje teorie a praxe v oblasti věd o výchově zcela samozřejmě přináší i změny v terminologii, nová pojmenovávání pedagogických jevů a souvislostí. Často jsou přejímány odborné pojmy i z mezinárodní terminologie.

A toto vše je jakoby „naroubováno“ na základní pojmová vymezení, která tzv. odborný jazyk v pedagogice přejímá z běžného obecného jazyka. Je to jistě i proto, že předmětem pedagogiky jsou fenomény – výchova, vzdělávání, vyučování, učení, škola –, které jsou hluboce vryty do každodenního života všech lidí.

Tým autorů si dovoluje vás seznámit jak se základními pojmy, na nichž je pedagogika jako věda vystavěna, tak vlastně i s vybranými problémy, kterými se pedagogika v současné době zabývá. Hesla byla zvolena tak, aby v základních charakteristikách představila pedagogiku v její teoretické bohatosti a v rozsáhlé praktické využitelnosti. Soubor hesel není zdaleka vyčerpávající, je jen výběrem pojmů ze základních teoretických oblastí věd o výchově – zohledněny jsou však

historické, současné i perspektivní konotace. Slovník nabízí současně i vybraná a snad i zajímavá a inspirativní hesla z aplikovaných pedagogických věd.

Předložený slovník je koncipován jako přechod mezi stručnými a výkladovými slovníky. Předkládá jen orientační nebo základní výklad řady pojmů – a to s upozorněním, že důkladný výklad řady pojmů s jejich teoretickým, metodologickým a aplikačním zázemím je obsahem mnohdy velice rozsáhlých odborných studií či objemných monografií.

Doufáme, že předložená forma slovníku – jakýsi *kapesní* či *příruční* slovník – může zpřístupnit především studentům středních a vysokých škol pedagogického zaměření, učitelům, pedagogům, sociálním pracovníkům, rodičům i širší veřejnosti základní pedagogické pojmy a tím jim umožnit zorientovat se v tak složitém odborném poli, jakým pedagogické vědy jsou. Právě takový slovník může být dobrým východiskem pro hlubší studium pedagogické literatury. Předpokládáme, že se stane i vhodným doplňkem základních učebních textů a učebnic z oblasti věd o výchově.

Aby vám „*kapesní slovník z pedagogiky*“ dobře sloužil jak v orientaci v pedagogické problematice, tak ve fázi přípravy na nelehkou, ale radostnou práci vzdělavatelskou a vychovatelskou, vám přejí autoři:

prof. PhDr. Zdeněk Kolář, DrSc.
doc. PhDr. Věra Raudenská, CSc.
PhDr. Jana Rymešová, CSc.
doc. PhDr. Renata Šikulová, PhD.
prof. PhDr. Alena Vališová, CSc.

HESLÁŘ

A

absolvent

Žák, student střední i vysoké školy, frekventant rekvalifikačního kurzu, který splnil všechny podmínky spojené s dokončením studia na daném typu a stupni školy; tedy na základní škole úspěšně ukončil devátý ročník (dokončil povinnou školní docházku) a získal základní vzdělání, na úplné střední škole úspěšně složil maturitu („zkoušku dospělosti“) a získal úplné střední vzdělání, na odborném učilišti složil závěrečné zkoušky, na vysoké škole vykonal státní závěrečnou zkoušku v programu bakalářském (Bc.), magisterském (Mgr.) nebo inženýrském (Ing.). Na lékařské fakultě rigorózní zkoušku; u kurzů (rekvalifikačních apod.) získal certifikát o kvalifikaci.

- *Kompetence absolventa.* Obecně i speciální způsobilosti žáka, studenta určitého typu nebo stupně školy, které jsou danou školou programovány jako očekávané cílové hodnoty daného stupně nebo typu vzdělávání. Jde o soubor vědomostí, dovedností, rozvinutých schopností, postojů a hodnot ve smyslu všeobecného vzdělání, případně i odborného vzdělání, které bývají vymezeny například ve vzdělávacím programu školy. Jako konkrétní dosažené kompetence jsou zjišťovány zkouškami dosažené úrovně pro odpovídající stupeň a typ školy.
- *Profil absolventa.* Soubor kvalit žáka, studenta, který splnil všechny povinnosti spojené se studiem dané školy – základní, střední, vysoké. Jde o kvality vyjadřující dosaženou úroveň vědomostí, schopností (obecných i speciálních), případných profesních dovedností a postojů odpovídajících dané profesi. Profil absolventa lze charakterizovat jako institucionální cílovou kategorii každé školy. Je významnou kategorií při vytváření školního vzdělávacího programu kolektivem učitelů. Profil absolventa je konkretizační cíle výchovně-vzdělávací práce školy. Vymezený profil absolventa by měl být východiskem i kritériem hodnocení úspěšnosti práce školy.

adaptace

Přizpůsobení se organismu podmínkám, ve kterých existuje v biologickém i sociálním smyslu. Proces, při němž se organismus přizpůsobuje podmínkám daného prostředí a získává (vytváří si) nové vlastnosti zvyšující jeho životaschopnost v daném prostředí. Proces postupného přizpůsobování se člověka změněným sociálním (i jiným) podmínkám. Ve školství např. adaptace dítěte při vstupu do první třídy, adaptace žáka při přechodu z 1. stupně na 2. stupeň ZŠ, adaptace studenta na prostředí a požadavky vysoké školy apod.

- *Kontinuální adaptace.* Průběžný proces přizpůsobování se novým podmínkám, u člověka mimo jiné prostřednictvím celoživotního vzdělávání.

adaptační cíle výchovy

viz → cíle výchovy

adolescence

Období mezi pubertou a ranou dospělostí. Etapa vývoje člověka přibližně mezi 15. a 21. rokem života (raná 15–18 let, pozdní 18–21 let) s určitou individuální variabilitou (zejména psychickou a sociální). V této etapě dochází k poměrně značným změnám v osobnosti – v oblasti somatické (dosažení pohlavní zralosti), psychické (dospívání inteligence, citová

stabilizace, abstraktní myšlení) i sociální (změny základního životního postoje, životní orientace, hodnotového systému). Významně se prosazuje orientace na budoucnost, na osobní a profesní preference.

afektivní cíle výchovy

viz → cíle výchovy

agrese

Nepřátelství či útočnost vůči určitému objektu (osobě, předmětu, jevu) s výrazným záměrem fyzicky nebo psychicky ublížit. Čtyři stupně: 1. bez vnějších projevů (myšlenková), 2. s vnějšími slovními projevy (nadávky, hrubá slova), 3. destrukce (rozbíjení předmětů), 4. fyzické napadení osoby. Za určitých okolností se může vztahovat i vůči vlastní osobě (sebedestrukce, sebevraždy).

agresivita

Tendence k útočnému, nepřátelskému jednání vůči druhé osobě, skupině či vůči sobě samému (autoagrese). Jedná se o problém v současných školách (zejména základních). Agresivita je součástí šikany. V programech škol souvisejících s prevencí antisociálních vlivů je věnována pozornost i zvyšující se agresivitě dětí a mládeže.

akademický

Příslušný akademii – vysoké škole; související s vysokou školou a se vzděláním, studiem na vysoké škole.

- *Akademická obec.* Učitelé, vědečtí a odborní pracovníci, studenti i další pracovníci vysoké školy/fakulty tvoří společenství, které se označuje jako akademická obec a tvoří v podstatě základ samosprávy vysoké školy/fakulty, protože volí akademický senát vysoké školy nebo fakulty.
- *Akademický rok.* Časové a organizační vymezení studia na vysokých školách. Studijní rok na vysokých školách. Většinou trvá od začátku října do konce září příštího kalendářního roku. Je rozdělen buď a) na semestry (zimní a letní); náplň tvoří přednášky, semináře, praktická cvičení, (uzavřené celky odborných disciplín), zakončené zkouškami nebo zápočty; nebo b) na trimestry (rozdělení roku na tři studijní etapy).
- *Akademický senát.* Orgán v řídicím systému vysokých škol a fakult, který představuje jednu z tzv. akademických svobod. Je volený akademickou obcí a složený ze zástupců pedagogických a vědeckých pracovníků vysoké školy (fakulty) a ze studentů této vysoké školy (sekce zaměstnanecká a sekce studentská) většinou v poměru 2/1. Senát vysoké školy/fakulty volí a odvolává rektora vysoké školy/děkana fakulty, pojednává a schvaluje rozpočet vysoké školy/fakulty, statut vysoké školy/fakulty, atd.
- *Akademické svobody.* Specifická práva zajišťující od středověku svobodnou výuku a bádání na univerzitách a později i dalších vysokých školách, uznávaná a respektovaná všemi orgány státu. Jde o svobodu vědeckého bádání, práva koncipovat a realizovat obsah i organizaci studia, volit akademické funkcionáře (rektor, děkan) i samosprávné orgány (akademický senát), udělovat akademické tituly. Zahnují i nedotknutelnost akademické půdy a studentská práva.
- *Akademický titul.* Titul, který přiznává vysoká škola absolventům po zakončení studia. Po absolvování bakalářského programu je udělován titul „bakalář“ (Bc.), magister-

ského programu na univerzitních, uměleckých a bohosloveckých vysokých školách titul „magistr“ (Mgr.). A po složení rigorózních zkoušek na odborných fakultách je udělován titul podle oboru studia – PhDr. (doktor filozofie), RNDr. (doktor přírodních věd), ThDr. (doktor teologie), PaedDr. (doktor pedagogiky), JUDr. (doktor práv), MUDr. (doktor všeobecné medicíny). Po absolvování doktorského studijního programu titul Ph.D. (doktor, uváděn za jménem). Na technických a ekonomických vysokých školách se uděluje titul „inženýr“ (Ing.).

- *Akademické vzdělání.* Ve starším slova smyslu se tím chápe univerzitní vzdělání různého oborového zaměření. V širším slova smyslu se tak označuje vzdělání vysokoškolské obecně (zvláště vzhledem k existenci i tzv. technických univerzit).

akademie

1. Název vrcholné ústřední vědecké instituce s výzkumnou základnou (Česká akademie věd – AVČR). 2. Název některých vysokých škol – zejména uměleckého zaměření: Akademie múzických umění (AMU – s fakultami DAMU, FAMU, HAMU); Akademie výtvarných umění (AVU). 3. V oblasti vzdělávání dospělých a v osvětové činnosti – např. „lidová akademie“. 4. Slavnost s veřejnou produkcí (školní akademie, tělovýchovná akademie).

akcelerace (vývoje)

Zrychlení, urychlení vývoje jednotlivce nebo celé skupiny (např. školní třídy). Může být chápáno biologicky, ale může se jednat i o urychlení (včetně zkvalitnění) psychologického vývoje řízeným učením, koncentrovaným vzděláváním, urychlením přechodu k abstraktnímu myšlení. Pomocí učitelových intervencí do učení žáků může dojít ke zrychlení jejich schopnosti učit se samostatně.

akomodace poznatků

Prizpůsobení se, jestliže se nově získaný poznatek neshoduje nebo je v rozporu s dosavadním vnitřním poznatkovým systémem dítěte (žáka i dospělého) nebo s částí tohoto systému, se subsystemem. Vnitřní poznatkový systém se mění, přizpůsobuje se, je restrukturován tak, aby byl s novým poznatkem v souladu. Tak se může do systému začlenit, poznatkový systém se rekonstruuje. Platí to zejména o nových poznatcích, které jedinec považuje za subjektivně významné.

akreditace

Souhlas (doporučení) s realizací určitého vzdělávacího programu. Souhlas vydává pověřený úřad. Ve vztahu k vysokým školám toto potvrzení vydává ministerstvo školství na základě doporučení akreditační komise. Souhlas vydává v současnosti MŠMT na základě splněných podmínek: kvalitní vzdělávací program, zabezpečení jeho realizace především kvalifikací učitelů. Bez akreditace nelze program realizovat. Akreditace se týká i soukromých škol.

aktivita žáků ve vyučování

Rozumí se jí taková povaha vztahu mezi učitelem, žákem (žáky), cíli vyučování a učivem, kdy se žáci pod vedením učitele podílejí vlastní poznávací činností na dosahování vzdělávacích cílů. Aktivita žáků ve vyučování je zajišťována způsobem řízení učebních činností žáků učitelem, zájmem (i vzbuzeným zájmem) žáků o vzdělávání vůbec, zájmem

o konkrétní oblast poznání, aspiracemi žáků. Významně aktivitu žáků ovlivňuje i klima ve třídě, ve škole. Podstatná je realizace vyučování jako dialogu, využívání řešení problémů, práce s individuálními zkušenostmi žáků.

alfabetizace

Vzdělávací úsilí státu (i nadstátních útvarů) zaměřené na odstranění negramotnosti. Programy realizované místními vládami, nevládními humanitárními organizacemi i pod záštitou UNESCO. Jejich smyslem je naučit co největší počet obyvatel (dětí i dospělých) číst, psát a počítat, tedy zvládnout základní gramotnost. Tyto programy jsou zaměřeny především na bývalé kolonie, státy Afriky, Asie i Jižní Ameriky.

algoritmus

Schematický postup pro řešení určité skupiny (třídy) úloh, prováděný konečným počtem úkonů (kroků), přičemž každý z nich je přesně definován. Pracovní postup, metoda řešení, postup řešení, který si člověk (žák) osvojí a používá jej při řešení analogických situací (podobných příkladů). Algoritmy si žáci osvojují v každém předmětu (matematika – řešení rovnice s jednou neznámou, český jazyk – shoda podmětu s přísudkem, zvládnuté zákony ve fyzice – těleso ponořené do kapaliny...).

alternativní (z latinského *alter*)

Jiný, ten druhý, odlišný, nestandardní. Označuje výběr z několika možností. V pedagogice se používá ve významu nestandardního, inovativního, netradičního, neoficiálního, jiného možného školství, výchovy, vzdělávání. Hledání, objevení a zkoušení nových cest a přístupů (v teorii i praxi), které mají zefektivnit výchovu a vzdělávání. Nové přístupy se nabízejí jako alternativy k tradičním pedagogickým směrům, mají lépe vyhovovat žákům, reflektovat změněné společenské podmínky.

- *Alternativní předškolní zařízení.* Vyznačují se různorodostí důsledně tvořivých přístupů. Hledají a zkoušejí nové metodické postupy, které přirozeně respektují individuální zvláštnosti dětí. Důraz se klade na motivující atmosféru, prostor pro samostatnost, respektování vlastního tempa, partnerský vztah mezi dospělým a dítětem, vytváření společenství předškolního zařízení s rodinami dětí. Vycházejí z pedagogických koncepcí reformní pedagogiky nebo si vytvářejí originální program (Lesní školka, Začít spolu).
- *Alternativní školy.* Školy, které uplatňují různorodé inovace při vzdělávání, netradiční cíle, přístupy, formy, obsahy, způsoby hodnocení žáků a výukové metody. Humanistická orientace, pedocentrické zaměření. Odmítají tradiční herbartovskou školu s orientací na učitele a výkony žáků. Kladou důraz na pozitivní klima třídy, na radost z učení, spolupráci i individuální rozvoj žáka. Mohou být státní, nestátní i soukromé. Základ mají v klasických reformních školách, které vznikaly zejména na počátku 20. století v Evropě i v USA.
- *Alternativní vyučovací metody.* Vyučovací metody, které v procesu učení podporují aktivitu žáků, individuální, skupinové i kolektivní strategie učení, vytvářejí prostor pro iniciativu a tvořivé činnosti, pro spolupráci a komunikaci, získávání osobních zkušeností, seberealizaci žáků, vedou k sebekontrolě a k vlastní odpovědnosti žáků. Podporují spontánní touhu dětí po poznání, pozitivní motivaci, a tím vedou k radosti z učení. Uplatňují se jak v alternativních školách, tak v inovativních vzdělávacích programech běžných škol.

- *Alternativní vzdělávací program.* Vzdělávací programy, které vznikají vedle oficiálního, státem podporovaného vzdělávacího programu. Vznikaly postupně, podle společenských podmínek.
 1. Klasické alternativní programy (daltonský plán, jenský plán, škola M. Montessori, freinetovská škola a další).
 2. Moderní alternativní programy (otevřené vyučování, školy bez ročníků, cestující školy, bielefeldská škola a další).
 3. Některé církevní školy (podle konfesí).

Z moderních alternativních programů se u nás uplatňují alternativní programy např. Zdravá škola, Začít spolu, Angažované učení, Škola hrou, Domácí vzdělávání.

analfabet

Člověk, který neumí číst a psát; neabsolvoval nebo neměl možnost absolvovat elementární vzdělání – nejvíce v zemích tzv. třetího světa, v bývalých koloniích. Vyskytují se i u nás u dětí ze sociálně znevýhodněných rodin a prostředí. Přeneseně – nevzdělanec, negramotný člověk, zaostalý člověk.

andragogika

Relativně samostatná pedagogická vědní disciplína a také studijní obor na vysokých školách. Předmětem andragogiky je učení, vzdělávání, vyučování a výchova (i sebevýchova a sebevzdělávání) dospělých v průběhu jejich životní a profesní dráhy; specifika těchto procesů v různých etapách dospělosti. Základní otázky: vzdělatelnost dospělých, specifikum vzdělávání dospělých, organizace a metody vzdělávání (i výchovy) dospělých, vzdělávání v souvislosti se zaměstnáním; specifické aspekty vzdělávání určitých skupin (např. znevýhodněných dospělých, dospělých ve výkonu trestu – forenzní andragogika). Andragogika je charakteristická interdisciplinárním přístupem (psychologie, sociologie, teorie řízení, ekonomie...), obsahuje teoretické disciplíny: teorie vzdělávání dospělých, komparativní zřetele; praktické disciplíny: náplň volného času dospělých, vzdělávání seniorů, vzdělávání handicapovaných dospělých.

anticipace

Předjímání, předvídaní situací nebo chování jiných lidí – významné pro schopnosti učitele. Ale také chování závislé na očekávání, jak se budou situace dále vyvíjet.

anticipační cíle výchovy

viz → cíle výchovy

antipedagogika

Souhrnně jsou takto označována „pedagogická“ hnutí, která se rozvíjejí v západní Evropě od 70. let 20. století. Je založena na kritice a odmítání výchovy s tím, že výchova je násilí na dítěti, že se omezuje jen na manipulaci s dítětem, že deformuje nebo omezuje, znemožňuje přirozený vývoj dítěte. Autoři těchto názorů vystupují proti krajně nevhodným výchovným způsobům, které se v praxi objevují (donucování, dril, přetěžování, necitlivost). Pojem výchova nahrazují „podporováním“, „provázením“ dítěte. Výrazně založeno na tzv. postmoderním myšlení, které odmítá vstupy dospělých do života dítěte, podporuje prožitek individua, absolutizuje potřeby a zájmy žáků proti např. apriorně daným obsahům vzdělání a cílům výchovy.

antroposofie

Filozoficko-náboženská až mystická koncepce R. Steinera, na které je založena pedagogika waldorfských škol. Výchova není rozvíjení lidských schopností, ale je založena na antroposofickém učení a směřuje k rozvinutí pravého duchovního života. V této teorii je člověk chápán jako bytost mající svou tělesnou, duševní a duchovní (transcendentální – přesahující běžné duševní funkce) stránku. Výchova a vzdělávání v těchto školách jsou orientovány více na duchovní rozvoj osobnosti než na poznání. Výrazné estetické zaměření, bohaté společné činnosti dětí (včetně tzv. eurytmie), důraz na morálku (s náboženským základem) směřující k nepoznatelnému. Meditací přehlušit hlasy rozumu a zkušenosti.

apercepce

Cilově zaměřené, účelové vnímání závislé na dřívější zkušenosti, zájmu, stavu, motivaci. Má charakter vědomého uspořádání a je závislé na racionální aktivitě.

aprobace

Kvalifikace (způsobilost) učitele pro vyučování určitých předmětů nebo jejich kombinaci. Je daná především nabídkou studijních programů a studijních oborů na fakultách připravujících učitele. Aprobace je vymezena pro předměty a stupně školy. Např. dějepis – zeměpis na druhém stupni základní školy aj.

asertivita

Odvozeno od anglického výrazu *to assert – prosadit se*. Oprávněné, nenásilné, vlídné, ale pevné, důsledné projevení svého názoru. Asertivitu lze chápat jako významnou součást souhrnu vzájemně se prolínajících sociálních dovedností – spolu s dovednostmi komunikativními, kooperativními, empatií, s poznáváním sebe sama a druhých, s řešením konfliktů, s vyjednáváním. Může přispět k lepšímu začlenění dítěte do kolektivu, usnadňuje zaujmout adekvátní postoje k některým jevům, jako je šikana, krytí přestupků. Některé asertivní postupy jsou použitelné v jednání učitelů se žáky, s jejich rodiči i v učitelském sboru (vedení a učitelé, učitelé navzájem). Pomáhá člověku v běžných situacích osobního a profesního života.

asertivní (jednání)

Předpokládá možnost vyjádřit vlastní myšlenky, pocity, potřeby, snaží se nemanipulovat bezohledně druhými, ale zároveň nenechat manipulovat sebou; svojí podstatou je interaktivní. Asertivní jednání je založeno na principu respektování lidské důstojnosti a úcty k sobě samému i k druhému člověku. Soudobá asertivita má výrazně etický podtext. Prosadit se svými kvalitami, ne jednostranně na úkor druhých. Ve výchovném procesu je to sociální dovednost nezbytná pro vychovatele i cílová kvalita pro vychovávaného. Asertivní jednání předpokládá ovládnutí asertivních dovedností, např.: požádat někoho o laskavost, odmítnout neoprávněný požadavek nebo návrh, prosazovat oprávněný požadavek, sdělit vlastní postoj a názor, vyjádřit slušné pocity hněvu a zlosti, zvládnout kritiku, projevit pozitivní pocity sympatie a lásky, umět začínat, udržet a ukončit konverzaci. Asertivní dovednosti tvoří jako komplex významnou složku sociální kompetence pedagoga.

asimilace poznatků

Nově přijímaný poznatek (nebo soubor poznatků) je v souladu s dosavadním vnitřním poznatkovým systémem člověka (žáka), začleňuje se do něj, nijak nenarušuje jeho vnitřní soudržnost (koherenci), stává se součástí stávajícího systému poznání.

asistent

1. Pedagogické zařazení učitele na vysoké škole. Většinou začínající učitel (k jejich povinnostem patří především vyučovací činnost). Pedagogickou a odbornou (vědeckou) činností získává titul *odborný asistent*. 2. Pracovní označení *asistent pedagoga (např. romský asistent)* – pomocník učitele na základní škole (se speciální přípravou pro práci ve třídě, kde je větší soustředění romských žáků). Asistent může být i ve třídě, ve které je více žáků se specifickými vzdělávacími potřebami.

– *Asistent třídního učitele*. Pracovník (možný) ve škole pro práci s dětmi ze sociokulturně znevýhodněného prostředí (většinou romský asistent).

asociální chování

Chování a jednání, které nerespektuje sociální, zejména mravní normy v dané společnosti – projevuje se jako bezohledné, hrubé, tvrdé prosazování svých zájmů a potřeb i na úkor ostatních.

aspirace

Patří mezi osobnostní aktivační činitele; spojená se snahou po seberealizaci, sebeuplatnění. Představa o cíli (o cílech), kterého chce člověk (žák, student) dosáhnout, spojená se snahou (až potřebou) dojít k tomuto cíli. Zaměřená k budoucnosti. Má silnou motivační hodnotu ve vyučování i mimo něj. Ve výchovně-vzdělávacím procesu podněcuje aktivitu žáků. Učitel by měl úměrnou aspiraci žáků podporovat a pracovat s ní.

aspirační úroveň

Míra náročnosti cílů, které člověk, žák přijímá za své, jichž chce dosáhnout – ve školním výkonu, ve zvládnutí určitých schopností, ale také v představě dosaženého postavení. Určuje míru osobní zainteresovanosti v aktivaci, ve vykonávané činnosti. Aspirační úroveň může být nízká, úměrná, ale i vysoká až přehnaná (neúměrná možnostem objektivním i subjektivním). Ve výchovně-vzdělávacím procesu je silným motivačním faktorem, se kterým je třeba pracovat.

aspirant

Čekatel, uchazeč o určitou dosaženou úroveň (i vzdělání), funkci, místo. Dříve člověk, který se po absolvování vysoké školy připravoval (v rámci aspirantury pod vedením svého školitele) k samostatné vědecké práci a zpracovával samostatnou vědeckou studii, po jejímž obhájení před komisí získal titul „kandidát věd“ (*candidatus scientiarum*; CSc.).

atestace

Odborné ověření, ohodnocení, případně i písemné potvrzení kvality, hodnoty. Konkrétněji kvalifikační ověření, zkouška, jejímž prostřednictvím se ověřuje požadovaná úroveň kvalifikace, znalosti a dovednosti v příslušné dané profesi. Známé zejména u lékařů, ale také u učitelů. V zahraničí je u učitelů spojeno i s postupy do vyšších platových tříd.

atribuce

Připisování významu nějakému objektu či situaci; atribuce se vztahují k hledání příčin našeho chování nebo chování jiných lidí (kauzální atribuce).

atribuční styl

Relativně stabilní, naučený způsob vysvětlování příčin chování, jednání a výkonů u žáků, zejména vlastních úspěchů nebo neúspěchů. Žák tímto způsobem zdůvodňuje, „vysvětluje“ i sám sobě. Úspěch je přijímán, neúspěch osobně nepřijatelný (sebeprezentační a. s.); za neočekávané selhání nepřijímá odpovědnost. Situační příčiny (sebeprotektivní a. s.); situační příčiny i neočekávaného úspěchu (kontraprezentační a. s.); žák při neúspěchu usuzuje na dispoziční příčiny (kontrasebeprotektivní a. s.) – stav „naučené bezmocnosti“. Kauzální atribuce.

audiovizuální

Působící současně na sluch (*audio*) a zrak (*video*).

- *Audiovizuální pomůcka*. Školní pomůcky působící současně na sluch i zrak. Jejich prostřednictvím se dosahuje bohatší názornosti, umožňují vytvářet hlubší představy žáků. Patří sem např. zvukový film, výukový videozáznam, videoklipy, DVD apod.
- *Audiovizuální technika*. Technická zařízení, která umožňují zprostředkovávat současně zvuk i obraz. Patří sem např. videokamery, videoprojektory, počítače, DVD přehrávače apod.

autismus

Fantasticko-snové převládání vnitřního života nad činností a účastí na vnějším světě. Porucha projevující se neschopností komunikovat, navazovat kontakty s okolím, patologickou orientací myšlení výhradně na osobní přání a potřeby, uzavřením se v sobě, ve své fantazii a odtržením od světa. V rámci speciální pedagogiky existují a používají se vypracované modely práce s autistickými dětmi.

autodidaktický – sebezvzdělávací

- *Autodidaktické kompetence*. Soubor schopností, dovedností i motivů samostatně se učit, vzdělávat, zvládat učební postupy, řídit své vlastní studium; v současnosti včetně schopností využívat pro vlastní vzdělávání moderních informačních systémů. V rámci školního vzdělávání by tato kompetence měla být jednou ze základních cílových hodnot (stručně vyjádřeno: umět se učit).
- *Autodidaktická strategie*. Vymezení základní linie – způsobů, forem dosahování cílů vlastního sebezvzdělávání, orientace na určité zdroje sebezvzdělávání. V souvislosti se stylem učení i zásadní orientace na některou učební strategii (paměťová, kognitivní, sociální).

autoedukace – sebevýchova a vzdělávání

viz → edukace

autoevaluace

Obecně lze vymezit jako *hodnocení sebe sama, sebehodnocení*, stanovení hodnoty vlastní činnosti. V oblasti vzdělávání analýza skutečností, faktů souvisejících s efektivností výsledků vzdělávacích institucí, útvarů, organizací i konkrétních účastníků vzdělávacích procesů, které provádí sama vzdělávací instituce nebo její pracovník.

- *Autoevaluace školy*. Hodnotící analýza každé školy zaměřená na výsledky své výchovně-vzdělávací práce, na hledání a hodnocení faktorů, prostřednictvím kterých škola těchto výsledků dosáhla, zaměření na hodnocení, jak plní svůj vzdělávací pro-

gram (a jiné programy školy). Základním kritériem pro takové hodnocení je kvalita absolventů této školy. Autoevaluaci každá škola vypracovává pravidelně (podle zákona) i jako určité východisko pro zkvalitnění své práce.

- *Autoevaluace učitele.* Učitelovo sebehodnocení vlastní pedagogické práce, své práce s žáky ve vyučování i v mimoškolních aktivitách. Jde o posuzování vlastní pedagogické činnosti na základě kritérií, která jsou stanovena nebo vycházejí z učitelova očekávání a jsou pro něj subjektivně významná. Vyplývá z profesionální povinnosti a odpovědnosti za své žáky. Základním kritériem pro hodnocení učitelovy práce jsou kompetence a kvality jeho žáků dosažené výchovně-vzdělávacím procesem.

autonomie školy

V rámci systému řízení školství se jedná o vymezení školy jako samostatné právní jednotky (právní subjektivita). Škola (ředitel, management školy) rozhoduje o vnitřní organizaci školy, o rozpočtu, o personálním a kvalifikačním zabezpečení výchovně-vzdělávacího procesu, o uspořádání obsahu vyučování a skladbě předmětů (školní vzdělávací program). Management je odpovědný za kvalitu pedagogického procesu, za respektování právních předpisů, za personální politiku i za ekonomickou oblast chodu školy. Úroveň autonomie školy souvisí se vzdělávací politikou státu. U nás existuje výraznější decentralizace řízení než v jiných zemích.

autoregulace

Řízení sebe sama. Autoregulační systém (subsystém), rozhodování o sobě samém, o svém chování a jednání. Je to osobnostní program, jeho součástí jsou sféry osobnosti (rasy osobnosti), činnosti, procesy, skrze které dosahuje svého vlivu a na jejichž základě se osobnostní kvalita utváří. Souvisí se všemi subsystémy osobnosti – od temperamentu a motivace až po kognitivní procesy a charakter. Je determinována sociálními i biologickými podmínkami. Je žádoucí ve výchovně-vzdělávacím procesu; posilujeme, mobilizujeme a pomáháme ji rozvíjet specifickými činnostmi.

autorita

Bývá vnímána v trojí rovině: 1. jako všeobecně uznávaná vážnost, vliv, úcta, moc, obdiv; 2. jako obecně uznávaný odborník, vlivný činitel; 3. ve smyslu instituce – stát, věda, státní symboly, právo a zákon, policie. Nejčastější synonyma jsou: vliv, dominance, řízení, kompetence. Figuruje jako konstanta, která spoluvytváří pravidla skupinového života, spolupodmiňuje jeho existenci, rozvoj jedinců, předávání zkušeností z generace na generaci. Je garantem pozitivních hodnotových struktur. Jedná se o přiměřený a žádoucí poměr mezi osobními zájmy jedince a zájmy skupinovými. Autorita se projevuje ve vzájemném vztahu mezi nositelem autority (člověkem, který působí na své okolí svým vlivem) a příjemcem autority (adresátem vlivu, který nositele autority respektuje, uznává a v určité míře přijímá). Příjemce vlivu podmiňuje existence autority tím, že vliv nositele autority uznává, respektuje a přijímá. Hovoří se o osobní, pravé, opravdové, přirozené neformální autoritě, i o autoritě mocenské, vladařské, úřední, direktivní, formální.

- *Autorita učitele.* Spočívá ve třech základních dimenzích: a) kognitivní (oborová (profesní znalosti a dovednosti); b) sociální (zohledňuje sociální pozici a status); c) osobnostní (respektování etických hodnot a norem společnosti, vřelý a opravdový vztah k lidem, zdravé sebevědomí). Je ovlivněna profesními dovednostmi učitele,

vzdělávacími koncepcemi, interakčními schémata v edukačním prostředí, situačním chováním zúčastněných a celkovým sociálním klimatem.

- *Formální autorita.* Dle sociální prestiže vymezujeme autoritu formální jako míru vlivu plynoucí z postavení a jemu odpovídající činnosti v organizační hierarchii instituce, a to bez ohledu na konkrétní jedince a jeho osobnostní vlastnosti. Blízko tomuto vymezení autority je i autorita statutární. Je to určitý základ autority učitele vůči žákům; ta se však postupně musí přetvořit v autoritu neformální, přirozenou, má-li mít ve výchově smysl.
- *Přirozená autorita.* Opírá se o spontánnost, osobnostní rysy či profesní dovednosti nositele. V souvislosti s rolí učitele jde o propojení s autoritou získanou, ke které se učitel ze své primárně formální autority propracoval svou prací s žáky, svým jednáním s nimi. U učitele by to měla být zároveň autorita charismatická, která vyplývá z kvalit osobnosti, z vyzařování energie, zdravého sebevědomí, komunikativních dovedností, z laskavosti a lidského taktu.
- *Typologie autority.* Typologii autority lze provádět podle několika kritérií: 1. genetická – autorita přirozená, autorita získaná; 2. sociální – a) dle sociálního statusu autorita osobní, autorita poziční a autorita funkční; b) důsledky v sociálním chování okolí – autorita skutečná a autorita zdánlivá; c) sociální prestiž – autorita formální a autorita neformální. Můžeme ještě rozlišovat autoritu statutární, charismatickou, odbornou, morální. Uvedená typologie je cenná pro vymezení a fungování autority ve výchovně-vzdělávacím procesu, zejména ve škole.

autoritářský

Prosazující zájmy své, svého postavení, své organizace, s důrazem na dodržování pravidel, řádu prostředky především mocenskými, využívání svého postavení (formálního) k řízení až omezování svých podřízených. Autoritářská osobnost.

autoritativní

Důsledné a smysluplné plnění společně dohodnutých pokynů a pravidel, které jsou však propojeny s emoční stránkou sociálního vztahu zúčastněných.

- *Autoritativní osobnost.* Osobnost s autoritou buď osobní, přirozenou, získanou svým jednáním a svými osobnostními vlastnostmi; nebo osobnost s autoritou formální, vyplývající z jeho postavení, sociální role, někdy i vynucená (což může být situace ve škole).
- *Autoritativní vedení (styl) vyučování.* Způsob vedení vyučování, kdy na chování a učební činnosti žáků jsou kladeny jasné požadavky, vyžaduje se jejich plnění; jasné jsou také vymezeny sankce za neplnění úkolů nebo porušení norem. Přesné plnění naplánovaného vzdělávacího obsahu s jasně formulovanými standardy.

autotrénink

Samostatný trénink, samostatné nacvičování, samostatné zvládání některých dovedností, operací, činností. Postupuje se buď podle pokynů instruktora, učitele, nebo z vlastní iniciativy. Nezbytný je při zvládání čtení a psaní, ale i při zvládání složitějších operací v jednotlivých předmětech. Významný je ve sportu, ve škole v pracovním vyučování a při tělocviku.